

A Kármán József kiadások története

(Az író születésének 200. évfordulójára)

KOZOCSA SÁNDOR

Kármán József oly sokáig bura alatt csirázó életművének külső történetét mutatjuk be. A „száraz” adatok tömegéből is átvillan a szellem fénylő tisztasága, és bizonyítja, hogy Kármán a magyar széppróza történetében *Mikes Kelemen*, *Jókai Mór*, *Mikszáth Kálmán*, *Krúdy Gyula* és *Móricz Zsigmond* egyenrangú társa.

Kármán valamennyi munkája az *Uránia* című „folytatott írás” három számában, ill. kötetében jelent meg 1794-ben. Ezeken kívül ugyanennek az évnek nyarán írt egy üdvözlő verset, amely jóval halála után került elő, s melyet a *Figyelő* c. irodalomtörténeti folyóirat 1882-ik évfolyama közölt. Az *Urániát* *Gottlieb* Antal váci könyvnyomtató műhelyében készítették.

Az első kötet Kármán *A fejvesztés* c. „hazai dramatizált történeté”-t, a magyar történeti drámai elbeszélés egyik korai, igen jelentős hajtását, míg a második és a harmadik a *Fanni hagyományait*, valamint *A nemzet csinosodása* c. irodalomfilozófiai remeket közölte.

Az előfizetők sorában többek között láthatjuk *Aranka* Györgynek, az erdélyi nyelvvelőnek, *Barcsai* Ábrahámnénak, a testőríró nejének, *Kazinczy* Ferencnek, a sztrégovai *Madách* Sándornak, aki *Az ember tragédiája* halhatatlan szerzőjének nagyatyja, a *Martinovics* perben pedig tizenhárom vádlott védője és gr. *Széchenyi* Ferencnek a nevét. A folyóirat mecénásai: gr. *Festetics* György és gr. *Beleznay* Miklósné. Az előfizetők legnagyobb száma megközelítette a háromszázat, ez azonban egyre apadt, emiatt kellett Kármánnak folyóiratát megszüntetnie.

Az *Uránia* megjelenése előtt, 1794 tavaszán *Kazinczy* Ferenc *Kis* János soproni ev. szuperintendenshez intézett levelében a következő módon emlékezik meg a tervezett folyóiratról: „Az *Uránia* kiadóit nem ismerem. Úgy tartom, Kármán közöttök vagyon, és talán éppen Direktorok. Ez egy pesti prokátor. Nekem eránta nem írtak, és gyanítom, hogy reá okok, jó okok volt. Az ide való Collectorok, Fő szolgabíró *Darvas* János Úr, sem tudja kik legyenek. Schédiusz Barátunk bizonyosan fogja tudni; ha nyughatatlan lettem volna eránta, tudnám én is eddig. Elvárom mi lessz az első Darabból.” Majd egy fél évvel később ugyancsak *Kis*nek így számolt be: „*Urániának* első darabját láttad. Az nem érdemli az *Uránia* nevet. — Schédiusztól is egyebet vártam; azt, hogy a’ Vallást más oldalairól fogja szépnek, szeretetre méltónak festeni! és másképpen! Azonban tisztelem a’ szándékot, és igyekezni fogok rajta, ha igyekeznem szabad

lessz, hogy többet nyújtson *Kármán*, kitől sok fog kitelhetni, ha vezető Barátjai lesznek”.

A felvilágosodás légkörében Kazinczy megérezte az *Uránia* létrejöttének fontosságát, és meglátta *Kármán* működésének jelentőségét. Az elsősorban művelődni vágyó nőolvasók szellemi igényeit szem előtt tartó folyóiratban a sorok között már a magyar jakobinusok szellemét érezhette. Martinovicsék bukása után az olvasóközönség igyekezett elfeledni az *Urániával* és *Kármán*mal való kapcsolatát. (A magam részéről azt sem tartom lehetetlennek, hogy az 1795 áprilisában a fővárosból Losoncra menekülő fiatal író azzal a szándékkal tért vissza szülővárosába, hogyha az uralkodói terror még szélesebb köröket venne célba, véget vet életének. Ez is egyik oka lehetett rejtélyes és máig tisztázatlan halálának.)

Az *Uránia* egyetlen ismert recenziója a *Bétsi Magyar Merkurius* mellék-lapjában, a *Bétsi Magyar Bibliothécában* látott napvilágot névtelen kritikus tollából 1795-ben, a májusi szám 59. és a júliusi szám 93. lapján. Éppen nem lelkes hangon számolt be a folyóirat cikkeiről, s kárhoztatta azok stílusának gyakori germanizmusát: „Igaz hazafiúi hajlandósággal kérjük az érdemes írókat, hogy munkájuknak, mely nemzetünkre nézve ezer jó gyümölcsöknek termője lehet, folytatásán és tökéletesítésén azon buzgósággal, mellyel azt kezdték, törekedjenek”.

Az első magyar nemzeti bibliográfia összeállítója, a kalandos életű *Sándor István*, művében, a *Magyar Könyvesház, avagy a magyar könyveknek kinyomtatások ideje szerént való rövid említések* c. 1803-ban, Győrben kiadott könyvészetének 207. lapján a következő bibliográfiai leírás található: „Vátzon. *Uránia*. III. kötet. 8.[ad rét.] Kiadták *Kármán És Pajor Gáspár*”.

1808-ban *Pápay Sámuel* *A magyar literatura esmérete* c. művében, az első magyar nyelvű magyar irodalomtörténetben még megemlékezik róla: „A' Magyar Nyelv' és Literatúra' gyarapodásának nem kis akadályt vetett még eddig az, hogy a' magyar Aszszonyi Nem az idegen ízhez és olvasáshoz szokván, magyarul éppen nem olvasott; de az is igaz, hogy az eddig való Írások jobbára tsak a' férfiak' oktatását 's mulatságát tárgyasták. Hogy tehát e' részben se szenvedgyen rövidséget a' Magyar Literatúra, két buzgó Hazafiak Ifj. *Kármán József* és *Pajor Gáspár* 1794ben Pestenn *Uránia* név alatt kezdettek, különösebben az Aszszonyi Nem' számára, fertály esztendőnként kiadni egy olly Folyó Munkát, melly minden megkívántató tökéletességgel fel lévén ruházva, beillett volna Európa' elsőbb Dámáinak tsínos kezeibe is, és mégis, ámbár a' nagyra törekedő Kiadók 289. Előfizetővel is megelégedtek volna, nem lehetett szerentséek ezen kis számot is öszveszerezni, 's ezen angyali munka, két három Darabja után félben szakadott.”

Az *Uránia* megjelenése, majd *Kármán* halála után közel fél század telt el, amikor a magyar irodalomtörténetírás megalapítója, *Toldy Ferenc* a *Fanni hagyományait* felfedezte. Igen fontos új adatokat ismertető bevezető tanulmány kíséretében 1843-ban kiadta a *Nemzeti Könyvtár* egyik köteteként *Kármán József írásai és Fanni hagyományai* c. gyűjteményes munkáját. *Toldy* könyvébe sajnos nemcsak *Kármán* művei kerültek be, hanem a folyóirat névtelen munkái közül mások írásai is. A felfedezés örömeivel mutatta be *Toldy* a Kisfaludy Társaságban a *Fanni hagyományait*, amelyet még egy „ismeretlen” író művének tartott, s melyhez, szerinte, *Kármán* csak bevezetőt írt: „Az éles szemű vizsgáló

minden lapon reá fog ismerni Kármán átdolgozó kezére; az összeállítás, a hézagok pótlása, az átmenetek, az előadás tisztázása az övéi, de a lélek, mely melegítő, megindító erővel kap meg s fájdalmas kéjjel tapad lelkünkbe, azé, kit imádója Fanninak nevezett. Fanni pirulás nélkül áll meg az erősebb, de nem forróbb francia Babet mellett; s ha, mint némelyek, egészen Kármánnak tulajdonítjuk e Hagyományokat, kénytelenek leszünk őt legjelesb költőink, legkitűnőbb indulatfestőink közzé számítani. Így is, úgy is a mű irodalmunké; s merem hinni, hogy miután új kiadása által fél századi feledékből elővontam, irodalmunk egyik örök díze s fénye fog maradni”.

Kármán és a bécsi gr. *Markovics* Miklósné szerelni kapcsolatának levél-emlékeit *Székely* József író és hírlapíró adta ki 1860-ban *Kármán és M. grófné levelei* címmel. Az előszóban említi, hogy az eredeti levelekhez Toldy Ferenc juttatta. A könyv kiadója szerint „legkevésbé sem kételkedem pedig a Kármán őszinteségében, midőn „Fanni”-t M-grófné költőített alakjának mondom”. A levél-kiadvány nagy hibája, hogy nem közli, ill. fordítja le a teljes gyűjteményt, hanem erősen megrostálja. A könyv végén található még Kármán sógorához intézett két levelének hasonmása. Ugyanebben az évtizedben, 1865-ben *Zilahy* Károly, a fiatalon elhunyt költő és kritikus, *Puskin* verseinek első magyar tolmácsolója, a *Hölgyek lantja* c. „magyar költőnők műveiből” készített antológiában „némi kihagyással és nyelvbéli változtatással” úgy közli a *Fannit*, mint egy ismeretlen nőíró művét: „A rövid mese képekben gazdag, változatosságával vonz és igazságával kimondhatatlan érdeket gerjeszt. S a képek mily összhangban vannak egymással és a hangulattal! S e hangulat csapongásaiban is mi nemes, mélységében is mi átlátszó, tiszta! Mennyi hűség, következetesség az árnyalásban, átmenetekben — mennyi valódi báj!”¹

1875-ben *Gyulai* Pál — méltán népszerű sorozatának, az *Olcsó Könyvtárnak* 15—16. füzeteként — művészi igényű előszó kíséretében adta ki a *Fanni* teljes szövegét; ő hirdette elsőnek, hogy „a művet egészen a Kármánénak tulajdonítjuk, éppen azért nem habozunk azt mint beszélyt az ő neve alatt adni ki . . . Fanni naplója annyira magán viseli a Kármán stílje sajátosságait, hogy szerzőségében lehetetlen kételkedni . . . Semmivel sem dicsérhetni inkább Kármán e művét, mint azzal, hogy nem az ő, hanem egy nő munkájának hiszik”.²

Alig fél évtized múlva jelent meg 1879—1880-ban a mindmáig legteljesebb Kármán-kiadás az új *Nemzeti Könyvtárban*, a sorozat szerkesztőjének, *Abafi* Lajosnak gondozásában. Ez számít Kármán első teljes kiadásának. Sajnálatos, hogy az *Uránia* névtelenjeitől származó írásokat is felvette a gyűjteménybe, mint Kármán műveit, szövegközlése pedig nem eléggé gondos, pontatlan, sőt nemegyszer meghamisított, ezért a kiadás csak erős kritikai rostálással használható. Abafi az I. kötetben gyűjtötte össze az *Uránia* nagyobb publikációit, első helyen található a *Fanni hagyományai*. Ebben a részben jelentek még meg *A nemzet csinosodása*, az *Egy új házassági levelei barátjához*, *A fejvesztés*, *A kincsadás*, *A módi* és néhány apróbb írás mellett a *Mesék*, valamint az *Epigrammák*. A II. kötet foglalja magában a vegyes iratokat és a levelezést, többek között a *Markovics grófnéval* folytatott teljes levélváltás anyagát. A kötet bevezetője Abafi Kármánról szóló tüzetes pályaképe. A közreadó az egyes darabokhoz nem fűzött kritikai kiadásra valló jegyzeteket.

1889-ben a *Lampel* cég *Jancsó* Benedek és *Boros* Gábor által szerkesztett *Tanulók olvasótára* c. sorozatában jelent meg a *Szemelvények Kármán József*

műveiből c. kis gyűjtemény, benne a *Fanni hagyományai*. 1897-ben a győri Gross Gusztáv kiadó *Egyetemes Könyvtárának* 90. füzeté a *Fanni*,³ 1898-ban pedig Radó Antal *Magyar Könyvtár* c. narancsszín borítékos sorozatának az egyik kötete *Bánóczy József* elemző előszavával.⁴

Századunkban először 1906-ban Heinrich Gusztáv adta ki a *Magyar Remekírókban Berzsenyi* Dániel versgyűjteményének társaságában a *Fanni hagyományait*, *A nemzet csinosodását*, valamint az *Uránia programját*. Heinrich a *Fannit* finoman veti össze a *Werther* keserveivel, megállapítva, hogy előbbi „a nemzet kedves olvasmánya”, majd „nem mindennapi tehetség kellett ahhoz, hogy Kármán e művet a maga korában oly nyelven és oly stílusban megírhatta, hogy még ma is élvezetes olvasmány maradt. Kisfaludy Károlyig nincs szépprózai emlékün, mely e költői lélekkel és művészi érzékkel megírt szomorú történet mellé volna állítható”.

Az első világháború közepén, 1916-ban a békéscsabai Tevan kiadó bibliofil köntösben miniatűr könyvművészeti remekként jelentette meg a *Fannit*, a címlapon levő dísz korabeli nyomtatványról kölcsönözték. Rendkívüli műről van szó, ahogy azt Krúdy Gyula stílusának fülbemászó melódiájával érezteti: „Ó, be jó itt ... veteményeskertünk ajtaja megett, melyen a gyümölcsösbe járnak’ — kezdi naplóját ismét, több mint százestendő múlva a szentimentális hölgy, aki, íme, e pokoli napokban (Krúdy a háborúra céloz) ismét divatba jött ... Az elmúlt századokban alig van könyv, amelyre többször volnánk hivatkozással magyar irodalmunkban, mint Fanni hagyományaira ... ám de nem volna hálátlan feladat egy modern penna részére sem: megrajzolni Fanni hagyományai írójának rejtélyes szerelmét, aki névtelen kócsagmadárként maradt a magyar helikonban ... a halott költő magával vitte titkát a temetőbe”.⁵

1922-ben a *Magyar Jövő Toldy Könyvtárának* 6. füzeteként közölte a tanuló ifjúság számára a *Fanni* nem egészen teljes szövegét *Bárdos József*.⁶ 1928-ban *Kéky Lajos* gondozta a *Fannit* a Kisfaludy Társaság szerkesztésében a Franklin Társulat *Élő Könyvek* c. sorozatában.

1941-ben a Magyar Népművelők Társasága *Marék Antal* előszavának kíséretében publikálta a *Fanni hagyományait* népművelési célokat szolgáló kiadványként a *Magyar Klasszikusok* c. sorozatban. A kiadvány magyarázó jegyzetek kíséretében, de szemelvényesen közli a *Fannit*, Kármán Markovics grófnéhoz írt két levelét, valamint *A nemzet csinosodását*, *A módit* és még néhány apróbb írását.

Tolnai Gábor barátom hívta fel a figyelmemet arra, hogy készítem el Kármán József kritikai kiadását. Mint a Pharos fővárosi kiadó egyik irodalmi irányítója, 1942-ben megbízást adatott részemre a kritikai kiadás szerkesztésére. Kármán „minden munkái” egy év leforgása alatt készült el, s a sajtó alá bocsátható kéziratot átadtam a kiadó vezetőjének. A vállalat hirdetési prospektusának fogalmazása a következő módon konferálta be munkámat: „Kármán József, mint a sohasem olvasott Fanni hagyományai című iskolai kötelező olvasmány szerzője él az olvasó emlékezetében. A magyar közönség azonban az utóbbi esztendőkből megtanulta becsülni irodalmunk kincseit és szívesen vállalkozik újjáértékelésre, fölfedezésre. Kármán József a magyar széppróza egyik jelentős művésze, az *Uránia* alapítója, az akkori társaság és a hölgyek bálványa, irodalmunk egyik legérdekesebb alakja. Stílusa a magyar preromantika csodálatos virága, hajlékony, dallamos, izgalmas nyelv. Az alig

huszonhat éves korában meghalt író a magyar társadalom élesszemű bírálója, forradalmi újtító. A magyar könyvkiadás régen adósa ezzel a könyvvel az irodalomnak”.⁷ A teljesen kész kéziratnak Budapest ostroma alatt a kiadónál nyoma veszett; ez lett volna a Fanni szövegének huszonegyedik megjelenése.

Az *Olcsó Könyvtár* új folyamának 3. számaként adta ki a Franklin Társulat a *Fanni hagyományait* 1944-ben *Voinovich* Géza előszavával.⁸

1954-ben *Gálos* Rezső Kármán-monográfiájában függelékként közli Kármán kiadatlan írásait, többek között a *Reflexionen zur praktischen Philosophie*-t, két versét, Kármán és Pajor leveleit, valamint a *Magyar Hirmondó* cikkeit az *Uránia* megjelenéséről, amelyek mind Kármán híradásai.

A Kármán-kiadások történetének kiemelkedő állomása az 1955-ben megjelent *Válogatott művei* c. gyűjtemény, melyet *Némedi* Lajos gondozott és látott el korszerű bevezetéssel. A *Magyar Klasszikusok* sorozat egyik köteteként kiadott válogatás olyan jelentős, hogy csak a Toldy-féle és az Abafi Lajos által készített edíciók mértékével értékelhető. Kármán „válogatott művei” élen a sajtó alá rendező sok szempontú bevezetője található, amely valóban „szinte egy megírandó (azóta már megírt) új magyar irodalomtörténet hiányzó fejezetét pótolja”.

A válogatás a *Fanni hagyományai* mellett *A nemzet csinosodását* is tartalmazza, közli még az *Urániát meghirdető jelentést*, az *Uránia* bevezetését, az *Olvasókhoz intézett ajánlást*, Kármán több kisebb-nagyobb elbeszélését, néhány anekdotát, mesét és fordítást, valamint a Pajorral Aranka Györgyhöz intézett levelét. Mindezeket tematikusan csoportosítja, előnyösebb lett volna azonban a megjelenésük sorrendjét vagy a megírásuk időrendjét követni. A könyv egyik kritikusa igen találóan veti fel, hogy „szívesen látnánk a kötetben Kármán szabadkőművességgel foglalkozó írásának (*Ahndungen eines jüngerer Bruders*) legalább néhány részletét, s egy-két darabot Markovicsnéhoz írt levelei közül is. Ezek életrajzi szempontból érdekesek és egyéniségéről sokat elárulnak.”⁹

A *Fanni* utoljára 1958-ban Bukarestben az Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó gondozásában jelent meg.

A *Fanni hagyományai* idegen nyelvű kiadásai közül az első 1816-ban *Vitkovics* Mihály fordításában szerb nyelven jelent meg. A fordító a címlapon nem tüntette fel Kármán nevét, s címként *Spomen Milice*-t, azaz *Milica emlékezetét* adta. 1877-ben E. D. *Butler* angol költő és író válogatásában és fordításában, a Trüber cég gondozásában Londonban kiadott *Hungarian Poems and Fables* c. antológiában közölték angol nyelven Kármán *A fülemile és a szentjánosbogár* c. meséjét. Német nyelven *Rózsa* Mór fordításában került a világirodalom vérkeringésébe a *Fannys Nachlass*, mint a lipcei Reclam-féle *Universal Bibliothek* 1378-ik füzeté 1880-ban, a fordító hangulatos előszavával.¹⁰

Toldy Ferenc éles tekintete fedezte fel a *Fanni hagyományai* korszakalkotó értékét. Ettől kezdve egyre jobban belekerült szellemi életünk fejlődésébe. A *Fanni* 23 alkalommal jelent meg és három idegen nyelvű fordításban látott napvilágot. Értékelése 1945 után több szempontból mélyült és gazdagodott. Kármán életét és művét ma a klasszikusoknak kijáró tisztelettel övezi irodalmunk.

Jegyzetek

1. 1873-ban 2. bőv. kiadása.
2. 1887-ben 2. kiad. — 1897-ben 4., helyesen 3. kiad. — 1909-ben 5., helyesen 4. kiad.
3. 1903-ban új kiadásban az *Egyetemes Könyvtár* 149—150. számaként.

4. 1921-ben új nyomásban is.
5. *Magyarország*. 1917. 27. sz. a *Könyvtárban* c. rovatban. Megjelent még Krúdy Gyula: *Írói arcképek*. I. köt. Bp. 1957. Magvető. 5—7. l.
6. 1924-ben 2. kiadása.
7. *Könyvjegyzék*. [Bp. 1943], Editio Pharos. [18.] l.
8. Ez a kiadás 1948-ban ismét megjelent.
9. *Irodalomtörténet*. 1956. 1. sz. 101—103. l. (Orosz László).
10. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven*. Bp. 1915. Magyar Nemzeti Múzeum. 72, 189. l.

L'histoire des éditions des ouvrages de József Kármán

S. KOZOCSA

Le bicentenaire de la naissance de József Kármán, prosateur du XVIIIe siècle qui compte parmi les auteurs classiques hongrois, nous offre l'occasion de lui consacrer une étude commémorative. Son nom nous évoque aussi la revue littéraire *Urania* qu'il avait fondée et où il avait publié ses écrits. Kármán occupe une place importante dans une lignée d'auteurs hongrois dont le premier grand représentant fut Kelemen Mikes, le dernier Zsigmond Móricz.

La revue *Urania*, qui n'avait qu'une vie bien courte et n'a vu que trois numéros en 1794., contenait presque tout ce qui a paru de la plume de József Kármán. Seule sa correspondance amoureuse avec la comtesse *Markovits* et l'un de ses poèmes ont vu le jour à part. La première en 1860, le dernier bien après sa mort, en 1882, dans la revue littéraire *Figyelő*. Le plus important de ce qu'il a écrit pendant sa courte vie fut le petit roman *Fanni hagyományai* (Les legs de Fanni), né sous l'influence du célèbre roman sentimental de Goethe, *Werthers* Leiden et, par conséquent, sentimental comme celui-ci. Rares sont les ouvrages en Hongrie, écrits à cette époque, qui sont restés en vogue aussi longtemps que Les legs de Fanni. C'était l'âge des lumières qui lui donna naissance, l'ouvrage en porta l'empreinte, et les femmes hongroises ne cessèrent de s'y intéresser et de l'estimer. Un autre ouvrage remarquable de Kármán est une histoire dramatisée *A fejvesztettség* (L'affolement), à côté duquel il faut également faire mention de son étude d'histoire littéraire, *A nemzet csinosodása* (L'embellissement de la nation).

L'éminent critique littéraire Ferenc Toldy a rassemblé les œuvres de Kármán dès 1843 et les édita dans un seul volume. L'édition suivante, rédigée par Lajos Abafi, a paru en 1879—1880, tandis que la dernière édition de ses œuvres complètes a vu le jour, par les soins de Lajos Némethi, en 1955. En ce qui concerne Les legs de Fanni, ce roman a eu au total plus de vingt éditions, dont une des plus importantes est due à Károly Zilahy (1865), une autre à Pál Gyulai (1875) et à Géza Voynovich (1944). Il a paru même en langues serbe (1816) et allemande (1880).

Le bicentenaire de la naissance de Kármán nous a incités à jeter un coup d'oeil sur la littérature de l'époque préromantique de Hongrie et à en mettre en relief la figure de celui dont les œuvres caractéristiquement sentimentales, plusieurs fois éditées méritent d'être évoquées sous l'angle de l'histoire de leur édition. Les contemporains de Kármán n'étaient pas à même de découvrir les valeurs classiques de ses écrits, seul le grand littérateur Ferenc Kazinczy, doué d'un sens esthétique très fin, prêtait attention à ce jeune homme. József Kármán, qui avait participé au mouvement jacobin de la fin du XVIIIe siècle devait rencontrer des difficultés en rédigeant sa revue *Urania*, de même que dans la propagation de celle-ci. Il a fallu attendre tout un demi siècle pour que le temps arrive où l'éminent historien littéraire Ferenc Toldy découvre les vraies valeurs de „Fanni”. A partir de ce temps, le petit roman prend place parmi les meilleures pièces de la prose hongroise considérée dans son développement. Après 1945, il fut réapprécié sous plusieurs aspects, de sorte qu'à nos jours, la vie et l'œuvre de Kármán sont entourées du respect qui leur est dû.